

SHAYBONIYLAR DAVRIDA BUXORO XONLIGIDAGI MADANIYAT

Xakimdjanova Zilola Gayratovna

IIV 1-sonli Tashkent akademik litseyi

Huquqiy va ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası

yetakchi o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Shayboniylar sulolasi hukmronligi davrida Movarounnahr va Xuroson hududlarida madaniyatning rivojlanishiga oid asosiy jihatlar yoritilgan. XVI asrning birinchi yarmida Shayboniylar tomonidan tashkil etilgan markazlashgan davlat natijasida ilm-fan, adabiyot, san'at, me'morchilik va diniy hayotda sezilarli yuksalish kuzatilgan. Maqolada Muhammad Shayboniyxon va uning vorislari – Ko'chkunchixon, Ubaydullaxon, Abdullaxon II kabi hukmdorlarning madaniyat rivojiga qo'shgan hissasi, shuningdek, bu davrda yashab ijod qilgan alloma va san'atkorlarning faoliyati tahlil etiladi. Tarixiy manbalar asosida ushbu davrda madrasa va kutubxonalar sonining ortishi, ilmiy maktablarning shakllanishi, shuningdek, amaliy san'at va xalq hunarmandchiligi taraqqiyoti ilmiy nuqtai nazardan o'rganiladi. Shayboniylar madaniyat siyosatining o'ziga xos xususiyatlari orqali ularning davlat qurilishi va xalq ma'naviy hayotiga ta'siri ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Shayboniylar, madaniyat, ilm-fan, adabiyot, me'morchilik, san'at, madrasa, kutubxona, hunarmandchilik, Ubaydullaxon, Abdullaxon II, Shayboniyxon, Movarounnahr, Xuroson, islomiy uyg'onish.

КУЛЬТУРА В ПЕРИОД ШЕЙБАНИДОВ.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются основные аспекты развития культуры в регионах Мавераннахра и Хорасана в период правления династии Шейбанидов. В результате создания централизованного государства Шейбанидами в первой половине XVI века произошел значительный подъем науки, литературы, искусства, архитектуры и религиозной жизни. В статье анализируется вклад таких правителей, как Мухаммад Шайбани-хан и его преемников — Кочкунчи-хана, Ubaydulla-хана и Абдулла-хана II, в развитие культуры, а также деятельность ученых и деятелей искусств, живших и творивших в этот период. На основе исторических источников с научной точки зрения изучается рост числа медресе и библиотек, формирование научных школ, а также развитие прикладного искусства и народных промыслов в этот период. Специфика

культурной политики Шейбанидов раскрывает их влияние на государственное строительство и духовную жизнь народа.

Ключевые слова: Шейбаниды, культура, наука, литература, архитектура, искусство, медресе, библиотека, ремесла, Убайдулла-хан, Абдулла-хан II, Шейбанид-хан, Мавераннахр, Хорасан, исламское возрождение.

CULTURE DURING THE SHAYBANID PERIOD

ABSTRACT

This article covers the main aspects of the development of culture in the regions of Transoxiana and Khorasan during the reign of the Shaybanid dynasty. As a result of the centralized state established by the Shaybanids in the first half of the 16th century, a significant rise was observed in science, literature, art, architecture, and religious life. The article analyzes the contribution of Muhammad Shaybanid Khan and his successors - such rulers as Kochkunchi Khan, Ubaydullah Khan, and Abdulla Khan II - to the development of culture, as well as the activities of scholars and artists who lived and worked during this period. Based on historical sources, the increase in the number of madrasas and libraries, the formation of scientific schools, as well as the development of applied arts and folk crafts during this period are studied from a scientific point of view. Through the specific features of the Shaybanid cultural policy, their influence on state building and the spiritual life of the people is revealed.

Keywords: Shaybani, culture, science, literature, architecture, art, madrasa, library, crafts, Ubaydullah Khan, Abdullah Khan II, Shaybani Khan, Maverannahr, Khorasan, Islamic revival.

KIRISH

Markaziy Osiyoda XV asr oxiri va XVI asr boshlarida yuz bergan siyosiy o'zgarishlar natijasida tarix sahnasiga chiqqan Shayboniylar sulolasi faqatgina harbiy va siyosiy yutuqlari bilan emas, balki madaniy hayotga qo'shgan ulkan hissasi bilan ham e'tiborga loyiqdir. Ularning hukmronligi davrida Movarounnahr va Xuroson hududlarida ilm-fan, adabiyot, me'morchilik, san'at va diniy hayot sohalari izchil rivojlandi. Ayniqsa, Muhammad Shayboniyxon (1451–1510) boshlab bergan siyosiy barqarorlik va markazlashgan boshqaruv tizimi madaniy taraqqiyot uchun muhim zamin yaratdi. Shayboniylar davlati davrida Buxoro, Samarqand, Toshkent, Hirot kabi shaharlarda madaniy muhitning jonlanishi kuzatildi. Ma'lumotlarga ko'ra, XVI asrning birinchi yarmida Buxoroda 150 dan ortiq madrasa, 200 dan ziyod masjid va yuzlab kutubxonalar faoliyat ko'rsatgan. Bu esa madaniy rivojlanishning hajmini ochiq ifodalaydi. Ubaydullaxon (1533–1540) va Abdullaxon II (1556-1598) davrida ilm-

fanga bo‘lgan e’tibor yanada ortib, mashhur allomalar, shoirlar va me’morlar faoliyati bilan madaniyatda yangilanish boshlangan.

Ushbu maqolada Shayboniylar sulolasining madaniyatga bo‘lgan munosabati, ularning ilm-fan, san’at, adabiyot, me’morchilik va diniy-ma’rifiy sohalarda amalga oshirgan islohotlari, shuningdek, bu sohalarning xalq hayotiga ta’siri tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Maqola shuningdek, Shayboniylar davrining madaniy merosini bugungi kun kontekstida qayta baholashga urinishdir. Tarixiy faktlarga tayansak, Shayboniylar davrida Yassaviylik, Naqshbandiylik kabi tasavvufiy yo‘nalishlar orqali ma’naviy hayotga ta’sir kuchaygan. Madrasalarda Qur’on tafsiri, hadis, fiqh bilan birga, mantiq, falsafa, riyoziyot, tibbiyot, musiqa kabi dunyoviy fanlar ham o‘qitilgan. 1550-yillarga kelib, faqatgina Buxoro viloyatida 250 ga yaqin mudarris faoliyat yuritib, 1000 dan ortiq talaba ilm olganligi qayd etilgan.

Shu sababli, Shayboniylar davrida Buxoro xonligi madaniyatini o‘rganish, bu davrning ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy barqarorligining natijasi sifatida qabul qilinadi. Davlat rahbarlarining ilm-fan va madaniyatga bo‘lgan mehr-muhabbati tufayli bu davr Sharq uyg‘onishining mantiqiy davomi sifatida baholanadi. Bugungi kunda O‘zbekiston hududida joylashgan tarixiy obidalar, yozma manbalar va ilmiy asarlar orqali Shayboniylar davrining boy madaniy merosi o‘rganilmoqda hamda saqlanmoqda.

NATIJALAR

Shayboniylar davri madaniyati Movarounnahr tarixida muhim burilish nuqtasini tashkil etadi. XVI asr boshida Muhammad Shayboniixon tomonidan asos solingan davlat nafaqat siyosiy jihatdan barqarorlikka erishdi, balki madaniy yuksalish uchun keng imkoniyatlar yaratdi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bu davrda Buxoro va Samarqand madaniy markazga aylangan, 200 dan ortiq madrasa va 300 dan oshiq kutubxona faoliyat yuritgan. Ayniqsa, Ubaydullaxon va Abdullaxon II davrida adabiyot, san’at va ilm-fan yangi bosqichga ko‘tarilgan. Shayboniy hukmdorlari o‘z atrofida olimlar, shoirlar va san’atkorlarni to‘plab, ularning ijodiga homiylik qilgan. Ma’lumotlarga ko‘ra, bu davrda 500 ga yaqin shoir va yozuvchi faoliyat yuritgan bo‘lib, ularning asarlarida diniy, falsafiy va ijtimoiy mavzular keng aks etgan. Me’morchilikda esa Islom madaniyati an’analari davom ettirilib, 100 dan ortiq me’moriy obidalar – masjid, madrasa va maqbaralar bunyod etilgan. Natijaviy xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, Shayboniylar davrida madaniyat siyosiy barqarorlik bilan chambarchas bog‘liq holda rivojlangan. Madaniyatga qaratilgan e’tibor tufayli bu davr Sharq uyg‘onishining davomiy bosqichlaridan biri sifatida baholanadi. Shu asosda aytish mumkin: Shayboniylar davridagi madaniy yuksalish keyingi asrlardagi ilm-fan va san’at taraqqiyotining poydevorini yaratdi

MUHOKAMA

Shayboniylar davri Markaziy Osiyoda madaniyat, ilm-fan va san'at taraqqiyoti uchun alohida bir davr sifatida tarixda muhim o'rin egallaydi. Aynan ushbu davrda diniy va dunyoviy bilimlarni targ'ib qilish, me'morchilikni rivojlantirish, xalq og'zaki ijodini qo'llab-quvvatlash orqali madaniy uyg'onish jarayoni yuz berdi. Bunday ko'lamli o'zgarishlar mamlakat ijtimoiy hayotining barcha sohalariga ta'sir ko'rsatdi.

Muhammad Shayboniynonning Movarounnahrni egallashi bilan boshlangan bu davrda Buxoro, Samarqand, Toshkent, Hirot kabi shaharlar madaniyat va ilm-fan markazlari sifatida rivojlanishda davom etdi. Buxoroda 1510-yildan keyin qurilgan ilk madrasa – Ko'chkunchixon madrasasi ilmiy markazga aylandi. Statistik manbalarga ko'ra, XVI asrning o'rtalarida faqatgina Samarqand shahrida 160 dan ortiq madrasa faoliyat yuritgan. Bu madrasalarda diniy fanlar bilan bir qatorda, matematika, tibbiyot, geometriya, mantiq kabi ilmlar ham o'qitilgan. Bu esa, Shayboniylar ilm-fanga katta e'tibor qaratganidan dalolat beradi. Shayboniy hukmdorlari o'z davrining ma'naviy ehtiyojlariga mos ravishda kutubxonalar tashkil etdilar. Ayniqsa, Ubaydullaxon va Abdullaxon II zamonida shoir va allomalarning asarlarini to'plash, ko'chirish va saqlash ishlari yo'lga qo'yildi. Bu kutubxonalar ilmiy maktablar shakllanishi uchun zamin yaratdi.

Muhammad Solih, Darvesh Ali Changi, Majididdin Samarqandiy kabi ijodkorlar Shayboniylar homiyligida yashab ijod qilgan. Ularning ko'p asarlari bugungi kungacha saqlanib qolgan bo'lib, bu davr adabiy merosining boyligini ko'rsatadi. Me'morchilik sohasida ham bu davrda katta yutuqlarga erishildi. Masalan, Ko'chkunchixon madrasasi, Mir Arab madrasasi, Kalon minorasi, Abdullaxon madrasasi – bularning barchasi o'sha davr me'morchilik uslubining yorqin namunalari. Shayboniylar davrida diniy tasavvuf ta'limotlari, xususan Naqshbandiylik keng yoyildi. Bu esa madaniy hayotda axloqiy me'yorlarning mustahkamlanishiga olib keldi. Tasavvuf asarlari yozilishi va ularning madrasalarda o'qitilishi bunga misoldir. Hunarmandchilik va amaliy san'at ham Shayboniylar davrida rivoj topdi. Gilamdo'zlik, zargarlik, yog'och o'ymakorligi, keramika ishlab chiqarish bo'yicha maxsus ustaxonalar tashkil etildi. Bu esa ichki bozorni mustahkamlab, eksport imkoniyatlarini kengaytirdi.

1556-1598-yillarda Abdullaxon II davrida madaniy siyosat davlat darajasiga olib chiqildi. Davlat xarajatlarining 23 foizigacha bo'lgan qismi madaniyat va ilm-fan sohalariga ajratilgan. Bu fakt davlat tomonidan madaniyatni moliyaviy qo'llab-quvvatlash borasidagi siyosatini ko'rsatadi. Shayboniylar diniy qadriyatlarni davlat siyosatiga aylantirish orqali xalqqa yaqinlashdi. Madaniy faoliyatlar orqali diniy birlik, milliy o'zlik, o'zaro tushunuv kuchaydi. Xalq orasida diniy bayramlar, ma'rifiy suhbatlar va jamoaviy saboqlar ommalashdi.

Shayboniylar davri Buxoro xonligi memorchilik san'ati ham o'zining jozibadorligi va hashamati bilan ajralib turadi. XVI asr muxandislik imkoniyatlari, jamiyatning ma'naviy va madaniy rivoji o'laroq Buxoro va uning atroflari

obodonlashdi hamda yangi ko‘rinishga ega bo‘ldi. Buxoroda Mir Arab, Abdullaxon, Qulbobo ko‘kaldosh, Nodir devonbegi, Ernazarbiy elchi madrasalari, Toshkentdagi Baroqxon va Ko‘kaldosh madrasalari shayboniylar davri memorchiligining yorqin namunalari hisoblanadi.

Ilm-fan sohasida eng muhim yutuqlardan biri bu – astronomiya va falakkiyotga bo‘lgan e‘tibordir. Ulug‘bek merosiga tayanilgan holda, Buxoroda bir qancha astronomik kuzatuv markazlari tashkil etilgan. Bu kuzatuvlar qishloq xo‘jaligida ham qo‘llanilgan. Tibbiyot sohasida esa Yunon va Sharq tabobati an‘analari qo‘shilib, davolash markazlari ochildi. Ibn Sino asarlari asosida tuzilgan darsliklar madrasalarda o‘qitilgan. Dastlabki dorixonalar ham aynan Shayboniylar davrida tashkil etilgan. Shayboniy hukmdorlari orasida o‘zlari ham ijod qilgan shaxslar bo‘lgan. Jumladan, Muhammad Shayboniyxon “Devoni Shayboniy” nomli she‘riy to‘plam muallifidir. Bu to‘plamda u adabiy, diniy va siyosiy g‘oyalarni bayon etgan. Hozirgi kunda hukmdorning ko‘pgina asarlari dunyoning turli mamlakatlari kutubxonalarida saqlanadi. Jumladan, Shayboniyxonning she‘riy to‘plami hozirda Istanbul kutubxonasidan joy olgan. Shayboniy Ubaydullaxon ham “Ubaydi” tahallusi bilan ijod qilib, o‘z g‘azal, ruboiy, qit‘a va tuyuqlari bilan ushbu davr adabiyotiga katta hissa qo‘shgan. U Boburdan so‘ng ruboiy yozish an‘anasini davom ettirgan ijodkor hisoblanadi.

Davlatning barqarorligiga asoslangan madaniyat siyosati sababli o‘zbek adabiy tili va yozuv madaniyati rivojlandi. Arab yozuvi asosidagi xattotlik san‘ati yuksaldi, she‘riy janrlar boyidi, tarixiy asarlar ko‘paydi. Shayboniylar davridagi madaniy o‘rish, birinchi navbatda, hukmdorlarning intellektual salohiyati bilan bog‘liq. Ko‘plab manbalarda Shayboniy amirlarining adabiyot va tarix ilmlarini puxta egallagani yozilgan. Shu davrda maktabgacha ta‘lim shakllari – diniy boshlang‘ich saboqlar orqali amalga oshirila boshladi. Bu esa savodxonlik darajasining oshishiga olib keldi. 1570-yillarda Samarqandda bolalar maktablari soni 80 dan oshgan edi.

Xalq og‘zaki ijodi – dostonlar, ertaklar, maqollarni yig‘ish va yozma shaklga keltirish jarayoni Shayboniylar davrida boshlangan. Bular keyinchalik yozma adabiyot rivojiga asos bo‘ldi. Masalan, “Alpomish” dostonining qadimgi versiyalari aynan shu davrga taalluqlidir. Xulosa qilib aytganda, Shayboniylar davrida madaniyatni rivojlantirish davlat siyosatining ajralmas qismi bo‘lgan. Bu orqali ular ichki barqarorlikka erishgan, xalq bilan yaqin bo‘lgan va o‘zlaridan madaniy meros qoldirgan. Bugungi kunda O‘zbekiston hududida joylashgan ko‘plab tarixiy yodgorliklar, qo‘lyozmalar va san‘at namunalarida Shayboniylar davrining izlarini ko‘rish mumkin. Bu esa ushbu davrni nafaqat tarixiy, balki zamonaviy madaniy taraqqiyotimiz uchun ham muhim davrga aylantiradi.

Shunday qilib, Shayboniylar davrida madaniyatning yuksalishi – davlat boshqaruvi, ilm-fan, san‘at, ta‘lim va axloqiy qadriyatlarning uyg‘un holda

rivojlanishining yorqin ifodasidir. Bu holat, bugungi O‘zbekiston ma’naviyatining ildizlarini anglashda muhim manbadir.

XULOSA

Shayboniylar davri O‘rta Osiyo tarixida nafaqat siyosiy mustahkamlik va harbiy yurishlar davri, balki madaniy va ilmiy taraqqiyotning yangi bosqichi sifatida ham alohida o‘rin egallaydi. Ushbu maqolada olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, XVI asrning birinchi yarmida Shayboniylar hukmronligi ostida Buxoro, Samarqand, Toshkent va Hirot kabi shaharlarda madaniyat sohalarining barcha yo‘nalishlarida izchil o‘rnatish yuz bergan.

Hukmdorlarning ilm-fan va madaniyatga nisbatan ijobiy munosabati natijasida madrasalar soni ortgan, kutubxonalar tashkil etilgan, adabiyot va san‘at rivoj topgan. Ayniqsa, Ubaydullaxon va Abdullaxon II davridagi madaniyat siyosati o‘z zamonasi uchun ilg‘or bo‘lgan. Shoirilar, olimlar va me’morlar faoliyatiga homiylik qilish amaliyoti bu davrda davlat miqyosiga ko‘tarilgan.

Shayboniylar davridagi me’morchilik yodgorliklari, adabiy meros va yozma manbalar bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Xalq hunarmandchiligidan rivoj, tasavvufiy g‘oyalarning tarqalishi, xalq ta’limi tizimining shakllanishi bu davr madaniyatining muhim tarkibiy qismlaridir.

Shunday qilib, Shayboniylar davri madaniyatini o‘rganish – nafaqat tarixiy yodgorliklarni anglash, balki milliy o‘zlikni, ma’naviy qadriyatlarni chuqur tushunish, bugungi madaniyat siyosatini boyitish uchun ham muhim asos hisoblanadi. Bu davr – milliy uyg‘onish tarixining muhim bosqichlaridan biridir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Asqarov A. O‘zbekiston tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2000. – 368 b.
2. Berdiev A. Shayboniylar tarixi va madaniyati. – Samarqand: Zarafshon, 2005. – 224 b.
3. Qodirov M. O‘zbek davlatchiligi tarixi. – Toshkent: Akademnashr, 2012. – 290 b.
4. Vohidov B. O‘zbek san‘at tarixi. – Toshkent: Fan, 1999. – 210 b.
5. Fayzullaev A. Me’morchilik yodgorliklari tarixidan. – Buxoro: BuxDU nashriyoti, 2017. – 178 b.
6. Sirojiddinov S. Shayboniylar davrida adabiyot taraqqiyoti. – Toshkent: Ilm ziyo, 2018. – 256 b.
7. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008. – 180 b.
8. Abdurahmonov I. O‘rta asrda Markaziy Osiyo madaniyati. – Toshkent: Sharq, 2014. – 312 b.
9. G‘ulomov Y. Buxoro tarixi va madaniyati. – Toshkent: Fan, 1997. – 190 b.
10. Alimova D.A., Babadjanov B.M. O‘rta asrlar Markaziy Osiyo madaniy merosi. – Toshkent: Fan, 2020. – 304 b.